

UTJECAJ EPIDEMIJE COVID-19 NA LJUDSKA PRAVA I JEDNAKOST

PREPORUKE ZA JAČANJE
OTPORNOSTI NA BUDUĆE KRIZE

svibanj 2022.

SAŽETAK IZVJEŠĆA PUČKE PRAVOBRANITELJICE
U SURADNJI S
PRAVOBRANITELJICOM ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA
PRAVOBRANITELJICOM ZA DJECU
PRAVOBRANITELJICOM ZA OSOBE S INVALIDITETOM

REPUBLIKA HRVATSKA

Pučka pravobraniteljica

Sadržaj

1. Sažetak.....	2
2. Preporuke pučke pravobraniteljice	4
3. Preporuke pravobraniteljice za ravnopravnost spolova.....	7
4. Preporuke pravobraniteljice za djecu.....	7
5. Preporuke pravobraniteljice za osobe s invaliditetom.....	8

Izrazi koji se koriste u ovom Sažetku izvješća, a imaju rodno značenje, odnose se jednako na muški i ženski rod.

1. Sažetak

Krajem 2019. godine, s pojavom novog koronavirusa SARS-CoV-2¹, nije se mogla predvidjeti globalna pandemija niti kakav će utjecaj imati na pojedince, obitelji, zajednice i države diljem svijeta. Bilo je teško zamisliti nošenje maski, zabranu napuštanja prebivališta, obustavu javnog prijevoza, lockdown koji uključuje rad od kuće i online školu, kupovanje zalihe hrane i dezinficijensa, zabranu ulaska u institucije bez posebnih potvrda, zabranu posjećivanja svojih starijih u domovima ili voljenih u bolnicama i da će život nalikovati scenama koje smo ranije gledali samo u filmovima.

Pandemiju je Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) proglasila 11. ožujka 2020., do kraja 2021. virusom se zarazilo 278 milijuna ljudi, a preminulo ih je gotovo 5,4 milijuna. Prema riječima UN-ovog posebnog izvjestitelja za ekstremno siromaštvo svijet nije bio spreman nositi se sa socijalno-ekonomskim učincima pandemije, jer se nije oporavio od mjera štednje uzrokovanih posljednjom globalnom financijskom krizom, zbog kojih su sustavi javnog zdravstva pod-financirani te su prisutne velike nejednakosti.

Ovo Izvješće odnosi se na dvogodišnje razdoblje od početka epidemije², koja je u RH proglašena 11. ožujka 2020., pa do kraja 2021. Kako epidemija još traje te se pokazatelji zaraze, odluke i mjere i dalje mijenjaju, prikazuju se podaci do 31. prosinca 2021.

Tijekom dvije godine³ vlade diljem svijeta, pa tako i Vlada Republike Hrvatske, donosile su epidemiološke mjere za sprječavanje širenja koronavirusa, uključujući i one koje su zadirale u ljudska prava, što je otvorilo niz pitanja o granicama uplitanja države u živote građana, kao i o granicama osobnih sloboda i prava u svjetlu općeprihvaćenih znanstvenih činjenica o širenju virusa i učincima koje ima na ljudski život i zdravlje.

Od samog početka epidemije **djelovali smo u skladu sa svim mandatima** institucije pučke pravobraniteljice, prvenstveno kao opunomoćenice Hrvatskog sabora za promicanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda i središnjeg tijela za suzbijanje diskriminacije. To smo činili i u pojedinačnim slučajevima i na sustavnoj razini, kako preventivno, tako i reagirajući na sumnje u povrede prava. Tako smo provodili **ispitne postupke** i upućivali **preporuke** nadležnim tijelima povodom pritužbi građana, dok smo na sustavnoj razini djelovali upućivanjem **upozorenja, preporuka i mišljenja** nadležnim tijelima kroz postupanja na vlastitu inicijativu, sudjelovanja u javnim savjetovanjima i u radu saborskih odbora, kao i kroz godišnja izvješća Hrvatskom saboru za 2000. i 2021. godinu.

Međutim, **kako je ova epidemija događaj bez presedana u novijoj povijesti, sazrijelo je vrijeme za „podvlačenje crte“, pogled unatrag dvije godine i analizu što smo u tom razdoblju uočili.** Taj proces doveo je i do **preporuka koje navodimo**, a cilj Izvješća je pogled u budućnost i **jačanje otpornosti na buduće epidemije ili druge vrste kriza.** Stoga su i preporuke podijeljene u opće, koje se odnose na različite buduće iznimne situacije, i one specifično vezane za ovu epidemiju.

¹ Premda je novi koronavirus SARS-CoV-2 jedan od mnogih koronavirusa/virusa, zbog prohodnosti teksta u ovome Izvješću će se naizmjenice označavati terminima koronavirus ili virus, dok će se njime uzrokovana bolest označavati terminom COVID-19.

² U izvješću se termin pandemija koristi kada govorimo o globalnom kontekstu koja je proglašena 11. ožujka 2020., a epidemija kada govorimo o RH.

³ Ovo Izvješće odnosi se na dvogodišnje razdoblje od početka epidemije do kraja 2021. te se prikazuju podaci dostupni do 31. prosinca 2021. Radi šireg razumijevanja razvoja epidemije, a kako ista još traje, iznimno navodimo i neke Odluke i relevantne informacije iz 2022.

Ovo je posebno važno zbog učinka epidemije na život građana i na ljudska prava, od kojih su pojedina povremeno bila ukinuta ili ograničena, dok su druga, zbog promjena u organizaciji društvenog i ekonomskog života, bila manje dostupna, posebno nekim skupinama. Epidemija je također dodatno naglasila brojne i od ranije prisutne probleme u ostvarivanju prava građana koji su došli do izražaja, dok je neke i intenzivirala, posebno u ključnim sustavima kao što je zdravstvo. Pri tome je ovo Izvješće kratki prikaz u odnosu na pojedina ljudska prava i pojedine društvene skupine, no za sve relevantne i multidisciplinarnе zaključke, a time i učenje za budućnost, važno bi bilo provesti detaljne stručne i znanstvene analize utjecaja u pogledu pojedinih područja i sustava te pojedinih društvenih skupina.

Pitanja koja u ovom Izvješću analiziramo obuhvaćaju, između ostaloga, nejednak pristup zdravstvenim uslugama; poteškoće vezane uz organizaciju i provedbu cijepljenja; utjecaj epidemioloških mjera na prava iz radnih odnosa; ograničenja javnih okupljanja i slobode kretanja; utjecaj epidemioloških mjera na starije osobe, mlade, socijalno ugrožene, Rome, migrante, osobe lišene slobode, žene, osobe s invaliditetom i djecu, posebice s teškoćama u razvoju.

Obrađujemo i izazove u upravljanju epidemijom – informiranje građana o virusu i o mjerama, posebice uzimajući u obzir veliku količinu dezinformacija u javnosti. Iako su građani u početku vjerovali vlasti/Stožeru, s vremenom se povjerenje smanjilo. Nedostajala su detaljnija obrazloženja razloga donošenja mjera, konzistentnost u njihovoj primjeni, kao i pravovremene najave mogućih mjera koje bi se uvodile temeljem određenih kriterija, čime bi se uveo veći stupanj predvidivosti. Osim toga, povjerenje vlasti važno je graditi sustavno, prije nastupanja kriza, baš kao i njegovati solidarnost. Napokon, pokazalo se da je pri informiranju građana, primjerice kampanji o cijepljenju, kao i općenito pri kreiranju i uvođenju mjera, posebno potrebno promišljati o njihovom učinku na pojedine skupine.

Brzo nakon proglašenja pandemije postalo je jasno kako treba osigurati da mjere za njezino suzbijanje, koje su mahom podrazumijevale ograničavanje prava građana, budu što kraćeg trajanja i proporcionalne svrsi, kako ne bi dovodile do novih nejednakosti. U svibnju 2021. Odbor ministara Vijeća Europe usvojio je *Smjernice o očuvanju jednakosti i zaštiti od diskriminacije i mržnje tijekom pandemije COVID-19 i sličnih kriza u budućnosti*, kojima se, između ostaloga, državama preporučuje uzeti u obzir ocjene stanja nacionalnih parlamenata, tijela za jednakost i nacionalnih institucija za zaštitu ljudskih prava. Također, preporučuje se uspostava efikasnih struktura i procedura za upravljanje kriznim situacijama te njihovim učinkom na ranjive skupine, što u hrvatskom kontekstu predstavlja sustav civilne zaštite, kojeg čini i Hrvatska platforma za smanjenje rizika od katastrofa.

U tom smislu, pučka pravobraniteljica kao opunomoćenica Hrvatskog sabora za zaštitu i promicanje ljudskih prava, nacionalna institucija za zaštitu ljudskih prava te kao središnje tijelo za suzbijanje diskriminacije, **u suradnji s pravobraniteljicom za djecu, pravobraniteljicom za ravnopravnost spolova i pravobraniteljicom za osobe s invaliditetom** podnosi ovo Izvješće kao doprinos podizanju razine zaštite ljudskih prava i jednakosti u kontekstu višegodišnje epidemije i njenih posljedica. Preporuke se daju kako bi buduće krize, koje nažalost nitko ne može predvidjeti, dočekali sa strategijom upravljanja u koju su integrirani poštivanje ljudskih prava i zaštita jednakosti svih građana. Izvješće se temelji na saznanjima iz pritužbi, očitovanja javnopravnih tijela, istraživanja i medijskih objava, a podnosi se na temelju ovlasti iz čl. 16. st. 2. Zakona o pučkom pravobranitelju.

Na kraju, situacije poput epidemije su nepredvidive, ali baš zato iz njih moramo „izvući lekcije“, što je potrebno činiti kad kriza završi ili stagnira, kako bi bilo moguće napraviti objektivan, sustavan i analitički osvrt. Osim što će ovo Izvješće otvoriti prostor za detaljniju raspravu o cjelokupnom utjecaju epidemije na ljudska prava i jednakost u Hrvatskoj, nadamo se da će njegovi **zaključci i preporuke biti**

poticaj za daljnje znanstvene i stručne analize, ali i smjernice za reakcije sustava u mogućim budućim usporedivim situacijama.

Jedino je na taj način moguće **jačati otpornost** na buduće krize i na mogući nastavak ove epidemije, a time i zaštitu ljudskih prava, sloboda i jednakosti u tim uvjetima.

2. Preporuke pučke pravobraniteljice

Opće preporuke donositeljima odluka u kriznim situacijama

1. Odrediti jasne i objektivne kriterije utemeljene na recentnim znanstvenim spoznajama za uvođenje pojedinih mjera koje ograničavaju ili ugrožavaju ljudska prava koji će se dosljedno primjenjivati
2. Kod formuliranja i donošenja mjera primjenjivati standarde zaštite ljudskih prava (napraviti prethodnu procjenu učinka)
3. Kod formuliranja i donošenja mjera konzultirati se i slijediti preporuke pučke pravobraniteljice i posebnih pravobraniteljica
4. Pri određivanju mjera koje ugrožavaju ili ograničavaju ljudska prava voditi računa o tome da one moraju biti nužne, utemeljene na zakonu i nediskriminatorne, vremenski ograničene te koje podrazumijevaju samo ograničenja striktno potrebna za ostvarenje cilja (zaštitu javnog zdravlja)
5. Kod formuliranja mjera uzeti u obzir potrebe različitih društvenih skupina te učinke koje mjere mogu na njih imati i pratiti učinke tijekom provedbe mjera
6. U donošenju mjera uključiti što širi krug predstavnika skupina na koje mjere mogu imati nepovoljniji učinak
8. Provoditi istraživanja učinaka mjera za suzbijanje epidemije na pojedine skupine građana i ojačati sustav prikupljanja podataka o jednakosti poštujući pravila o zaštiti osobnih podataka
9. Pravovremeno i jasno informirati građane o donošenju, cilju i načinu provedbe mjera, kao i mogućim izuzetcima od primjene te posljedicama ne postupanja po mjerama
10. Za informiranje građana koristiti sve dostupne kanale komunikacije, vodeći računa kako sva sredstva komunikacije nisu jednako dostupna svima
11. Suzbijati dezinformacije
12. Različitim mjerama i programima kontinuirano raditi na ublažavanju ekonomskih učinaka krize i podizanju standarda građana
13. Kod provedbe mjera za oporavak od krizne situacije uključiti što širi krug dionika, uključujući predstavnike skupina na koje kriza ima nepovoljniji učinak, organizacije civilnog društva, akademsku zajednicu te lokalnu i regionalnu samoupravu
14. Izbjegavati govor mržnje usmjeren protiv pojedinih skupina u kontekstu kriznih situacija
15. Osigurati pristup pravdi za žrtve kršenja ljudskih prava
16. Osigurati široku javnu raspravu i konzultacije, jer krizne situacije i kako država upravlja njima utječe na sve ljude i njihova ljudska prava
17. Osigurati medijske slobode i siguran prostor za sudjelovanje civilnog društva i branitelja ljudskih prava u njihovom djelovanju

18. Ojačati zdravstveni sustav kako bi se nosio s pojačanim priljevom bolesnika te bio spreman za buduće krize, saniranjem postojećih problema te izradom protokola za postupanje u kriznim situacijama
19. Omogućiti ostvarivanje zdravstvene zaštite svima, bez obzira imaju li status osiguranih osoba HZZO-a u okolnostima kriznih situacija

Preporuke vezane uz epidemiju COVID-19

Pravo na zdravstvenu zaštitu

20. Omogućiti besplatno testiranje za pristup zdravstvenim ustanovama/uslugama i ustanovama iz socijalne skrbi onim osobama koje se iz medicinskih razloga ne mogu cijepiti i koji su lošeg imovnog stanja
21. Omogućiti komunikaciju s liječnicima i zdravstvenim ustanovama kroz više kanala, vodeći računa o tome da neki građani ne posjeduju određena komunikacijska sredstva
22. Učiniti dostupnima sve opcije za naručivanje na testiranje (putem online sustava, mailom, telefonom) i cijepljenje (putem online sustava, e-poštom, telefonom, osobno) u svim županijama i o njima informira građane
23. Kontinuirano prilagođavati strategiju komunikacije o cijepljenju u skladu s istraživanjima stavova građana na ovu temu te im redovito pružati najnovije pouzdane informacije o cjepivima kako bi mogli donijeti informiranu odluku o cijepljenju
24. Osigurati dovoljne količine cjepiva i laku dostupnost mjesta na kojima se vrši cijepljenje
25. Osigurati tehnologiju u bolnicama putem koje bolesnici mogu ostati u kontaktu sa svojim najbližima i u okolnostima zabrane posjeta
26. Provesti istraživanje o utjecaju „epidemijske“ organizacije zdravstvenog sustava na ishode liječenja bolesti nepovezanih s COVID-19
27. Provesti sveobuhvatno istraživanje o smrtnosti od bolesti COVID-19, koje će uključivati i regionalnu komponentu

Pravo na rad

28. Izraditi analizu utjecaja epidemije na pojedine sektore te na ostvarivanje prava radnika kao podlogu za pripremu mjera otklanjanja posljedica epidemije
29. Propisati obvezu poslodavcima da kod upućivanja radnika na rad od kuće zbog okolnosti vezanih uz epidemiju, osiguraju sredstva rada potrebna za obavljanje radnih zadataka

Pravo na javno okupljanje

30. Osigurati jasne smjernice za postupanje prilikom nadzora nad pridržavanjem epidemioloških mjera za policijske službenike i inspektore CZ-a te ih ujednačeno primjenjivati testiranje za sve građane

Stariji

31. Osigurati sredstva komunikacije u domovima za starije i nemoćne, kako bi se omogućila komunikacija korisnika s njihovim bližnjima i u okolnostima zabrane posjeta

Mladi

32. Osigurati materijalne uvjete za praćenje nastave na daljinu za svu djecu i mlade slabijeg imovnog stanja koji se školuju
33. Osigurati digitalnu pristupačnost, kroz omogućavanje široko dostupne Internet mreže i besplatno korištenje Interneta za sve osobe koje se školuju

Socijalno ugroženi građani

34. Građanima slabijeg imovnog stanja osigurati besplatne zaštitne maske i ostala s svim zdravstvenim ustanovama, ali i kod pristupa tijelima državne uprave, jedi regionalne samouprave, javnim ustanovama i svim javnim pružateljima usluga pravima građana ili pružaju javne usluge
35. U natječajima za organizacije civilnoga društva omogućiti financiranje aktivnosti kao što su prihvatni centar kod žurnog smještaja, prostor za izolaciju te pružanje terenskih usluga beskućnicima
36. Donijeti Protokol o postupanju dionika u zbrinjavanju beskućnika u uvjetima epidemije
37. Ojačati sustav socijalne skrbi u vrijeme epidemije s ciljem umanjivanja strukturalne nejednakosti te pružanja snažnije zaštite protiv svih oblika siromaštva, kako nitko ne bi bio prepušten sam sebi

Romi

38. Osigurati dovoljne količine sredstava za zaštitu od zaraze i distribuirati ih po romskim naseljima
39. Kod planiranja mjera uzeti u obzir dostupne detaljne podatke o siromaštvu i stambenoj deprivaciji Roma prema regijama kako bi se u skladu s time mogle planirati specifične mjere za sprječavanje širenja zaraze
40. Sve potrebne informacije o bolesti COVID-19 kao i o cijepljenju komunicirati kroz kanale koje Romi prate i na jeziku kojim govore
41. Organizirati cijepljenje u romskim naseljima kako bi bilo dostupno i onim Romima koji žive prostorno izolirano
42. Provesti analizu utjecaja epidemije na zdravlje, obrazovanje i materijalni status pripadnika romske nacionalne manjine s preporukama za djelovanje
43. Osigurati alternativne prostore za učenje, za svu romsku djecu koja ih u vlastitom domu nemaju, u skladu s epidemiološkim mjerama
44. Zbog online nastave u vrijeme epidemije, financirati različite oblike mentorske podrške učenju i praćenju nastave za romsku djecu te po potrebi financirati najam prostora za održavanje programa mentorske podrške i prijevoz kao i financirati programe podrške romskim roditeljima kako bi mogli biti podrška u obrazovanju svoje djece

Iregularni migranti i tražitelji međunarodne zaštite

45. Izraditi posebne smjernice za postupanje s iregularnim migrantima nakon puštanja iz policijske postaje s rokom napuštanja RH/EPG

Osobe lišene slobode

46. Donesene mjere zaštite vezati uz epidemiološke pokazatelje te o tome pravovremeno i adekvatno obavještavati zatvorenike

47. I za vrijeme epidemije provoditi sudski nadzor nad izvršenjem kazne zatvora i u odnosu na istražne zatvorenike

3. Preporuke pravobraniteljice za ravnopravnost spolova

Ravnopravnost spolova

1. U cilju ublažavanja posljedica epidemije na područje zapošljavanja i rada Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova je, između ostalog, preporučila da se 1) u svim fazama planiranja i donošenja odluka ocjenjuju i vrednuju učinci na ravnopravnost spolova; 2) promiče ravnopravnost spolova i jača položaj žena na tržištu kroz Nacionalni plan oporavka i otpornosti; 3) žurno donese Nacionalni plan za ravnopravnost spolova i pripadajući akcijski plan s mjerama za ublažavanje negativnih posljedica epidemije na ravnopravnost spolova; 4) izrade rodno osjetljivi proračuni na razini JLP(R)S, a u cilju adekvatnog financiranja javnih servisa nužnih za usklađivanje privatnog i profesionalnog života.
2. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova je u odnosu na područje roditeljskih potpora, između ostalog, preporučila 1) kreiranje politike i strategije koje će doprinijeti ravnopravnom angažiranju očeva u roditeljstvu te poduzimanje drugih mjera za što ranije uključivanje očeva u skrb o djeci; 2) uvođenje fleksibilnih radnih uvjeta za roditelje kako bi se povoljno utjecalo na smanjenje dijela neplaćenog rada u obitelji koje obavljaju žene, 3) potpuno delimitiranje iznosa roditeljskih naknada.
3. U cilju odgovarajuće reakcije na porast nasilja u obitelji, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova je u svojim preporukama istaknula važnost intenzivne suradnje između policije i državnog odvjetništva u slučajevima obiteljskog nasilja i nasilja prema ženama, sustavne i redovite edukacije sudaca/kinja i državnih odvjetnika te osnaživanja postojećih nacionalnih preventivnih mehanizama.
4. U odnosu na područje reproduktivnog zdravlja Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova je preporučila nadležnim tijelima da osiguraju pružanje svih zdravstvenih usluga iz područja reproduktivnog zdravlja unatoč otegotnim okolnostima pandemije bolesti COVID-19, te nastoje omogućiti pratnju na porodu u rodilištima.

4. Preporuke pravobraniteljice za djecu

Djeca

1. Radi otklanjanja nejasnoća i nedoumica u pogledu primjene epidemioloških mjera te prihvaćanja razumijevanja njihove važnosti, nužna je transparentnost procesa donošenja uputa i preporuka, razloga za njihovo donošenje te njihovog objavljivanja i informiranja odgojno-obrazovnih ustanova, kao i roditelja i učenika.
2. Potrebno je posvetiti osobitu pažnju načinu na koji se poruke o cijepljenju djece, nošenju maski, osiguravanju razmaka i ostalim mjerama zaštite upućuju djeci i roditeljima.
3. Potrebno je da odrasli pruže djeci podršku u pridržavanju pravila donesenih radi nužne zaštite sigurnosti i zdravlja djece.

4. Zaštita mentalnoga zdravlja djece mora biti osigurana dugoročno, sustavno i kontinuirano putem lako dostupnih službi za zaštitu mentalnoga zdravlja u zajednici. Potrebna je sustavna psihološka podrška za djecu u odgojno-obrazovnim ustanovama.
5. Važno je da se mediji suzdrže od objava koje mogu naštetiti djeci, da se u izvještavanju koje uključuje djecu pridržavaju najviših profesionalnih standarda te da uvijek poštuju privatnost i dostojanstvo djece.
6. Potrebno je uložiti više napora, na državnoj i lokalnoj razini, kako bi se uspjele kreirati mjere i programi koji će učinkovito odgovoriti na potrebe romske djece za vrijeme pandemije.
7. U sustavu osnovnog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja nužna su dodatna ulaganja u stručna usavršavanja odgojno-obrazovnih radnika kako bi se podigla razina kvalitete provedbe primjerenih oblika obrazovanja za učenike s TUR, što posebno dolazi do izražaja u online nastavi.
8. Nužno je stvoriti okvire u kojima će se dijete osnažiti za prijavu nasilja kojem je izloženo, ali i osigurati da žrtve kaznenih djela u svakom trenutku imaju pristup potpori i zaštiti.
9. Potrebno je jačati kapacitete stručnjaka svih resora za bolje snalaženje i rad u digitalnom okruženju.
10. Potrebno je omogućiti uključivanje djece u sportske aktivnosti u skladu s aktualnim epidemiološkim stanjem te osmisliti plan i strategiju uključivanja fizički neaktivne djece u sportske i rekreativne aktivnosti.
11. Potrebna su ulaganja dodatnih napora kako bi se premostile nejednakosti, pružila potpora ranjivim obiteljima i ojačao sustav zaštite djece.
12. Potrebno je uključiti djecu u procese donošenja odluka koje se na njih odnose te kontinuirano izgrađivati mehanizme sudjelovanja djece i provoditi sustavnu edukaciju stručnjaka o pravu djeteta na sudjelovanje.

5. Preporuke pravobraniteljice za osobe s invaliditetom

Osobe s invaliditetom i djeca s teškoćama u razvoju

1. Preporučamo da epidemiološka služba i pružatelji usluga, sukladno pravilima struke, pronađu odgovarajuća rješenja kojima bi se omogućilo korisnicima ustanova socijalne skrbi da uz pridržavanje svih predviđenih mjera zaštite od zaraze COVID-19 ostvare slobodu kretanja, a da se istovremeno odgovarajućom organizacijom rada osigura zaštita zdravlja svih korisnika i zaposlenika.
2. Preporučamo Ministarstvu rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, Ministarstvu zdravstva, Ravnateljstvu civilne zaštite i Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo da u okviru svojih nadležnosti preispitaju relevantne epidemiološke upute, vodeći se pritom potrebama i interesima korisnika poludnevni boravaka za osiguranjem redovitosti i kontinuiteta pružanja ove vrste socijalne usluge.
3. Epidemiološke mjere je potrebno propisati i primjenjivati proporcionalnije bez unaprijed određenih diskriminatornih stavova kako su osobe s invaliditetom zbog same činjenice da su korisnici usluga u socijalnoj skrbi samim time i posebno ranjive, kao i svijesti o važnosti koje pojedini terapijski i rehabilitacijski postupci imaju za njih. Poludnevni i dnevni boravci ne samo da

nisu manje važni, već za pojedine kategorije osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju imaju jednaku važnost kao i pohađanje škole.

4. Iako je zaštita zdravlja najbitnija, zbog dugotrajno loše epidemiološke situacije potrebno je pronaći drugačije načine izvođenja nastave za učenike s teškoćama u razvoju kako bi se osiguralo njihovo pravo na kvalitetno obrazovanje. Učenici s teškoćama u razvoju, posebice oni s većim i višestrukim teškoćama, trebali bi nastavu pratiti uživo.
5. Potrebno je osigurati potrebnu specijaliziranu opremu i dostatan broj educiranog osoblja kako bi se u zdravstvenom sustavu suzbila diskriminacija na osnovi invaliditeta.
6. Potrebno je nastaviti započeti proces deinstitucionalizacije i donijeti Zakon o osobnoj asistenciji kako bi se svim osobama s invaliditetom osiguralo pravo na život u zajednici.
7. Osobe s invaliditetom i obitelji djece s teškoćama u razvoju treba obuhvatiti kompenzacijskim mjerama namijenjenim prevladavanju dodatnih troškova i padu prihoda izazvanih pandemijom i ostalim kriznim situacijama.
8. Potrebno je sustavno podržati i financirati udruge osoba s invaliditetom, posebno one koje su pružatelji socijalnih usluga u svojim sredinama, kao udruge od posebnog društvenog značaja kako bi se povećala njihova otpornost u kriznim situacijama.
9. Potrebno je zakonom regulirati fleksibilne oblike rada koji će omogućiti osobama s invaliditetom lakše uključivanje u svijet rada, a na radnom mjestu, roditeljima djece s teškoćama u razvoju kao i članovima obitelji koji brinu o odraslim osobama s invaliditetom, usklađivanje poslovnih i obiteljskih obaveza.